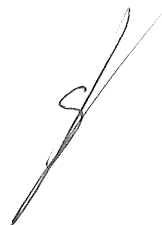

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ,
НАПН УКРАЇНИ

НІКОНОВА ОЛЕНА ЮРІЇВНА

УДК: 159.923.3:159.922.1

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ СПІВЗАЛЕЖНОЇ
ОСОБИСТОСТІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ**

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Інституті соціальної та політичної психології НАПН
України

Науковий керівник: доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник
Горностай Павло Петрович,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН
України, завідувач лабораторії психології малих груп
та міжгрупових відносин

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Говорун Тамара Василівна,
Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України,
головний науковий співробітник лабораторії
соціальної психології

кандидат психологічних наук, доцент
Жидко Максим Євгенійович,
Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», доцент кафедри
психології

Захист відбудеться 24 травня 2012 р. о 12 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної
психології НАПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту соціальної та
політичної психології НАПН України за адресою: 04070, м. Київ,
вул. Андріївська, 15.

Автореферат розісланий 24 квітня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради *Т. Жадан*

І. В. Жадан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах розповсюдженості залежностей різного
характеру в українському суспільстві збільшується і кількість випадків
співзалежності – негативних змін особистості внаслідок тривалого спілкування
з залежним. Ознаки співзалежної особистості, на думку С. Д. Максименка,
частково збігаються з ознаками соціальної дезадаптації особистості, до яких
можна віднести труднощі в реалізації та в спонтанному прояві індивідуальності
в конкретних соціальних умовах.

Співзалежність переважно вивчається як жіноча проблема (О. М. Савчук,
Є. В. Фролова, І. Ю. Гусев, Є. М. Раклова, Г. О. Коцюба, Н. І. Погорільська).
Це пов'язано з дією як об'єктивних (вищий рівень чоловічого алкоголізму в
сім'ї), так і суб'єктивних (частіші звернення жінок по психологічну
допомогу) чинників. Важливим є й вплив соціокультурних чинників, зокрема
Т. В. Говорун і О. М. Кікінежді вказують на те, що у суспільствах з
традиційним розподілом статевих ролей, до яких належить і сучасне
українське суспільство, жінки більше схильні до стосунків підлеглості з
чоловіками (зокрема і у вигляді співзалежності). Водночас недостатня увага
приділяється особливостям вияву співзалежності особистості у чоловічому
гендері. Останнім часом проводились емпіричні дослідження різних аспектів
проблеми співзалежності. Це, зокрема, вивчення рольових позицій у залежній
родині (С. В. Березін, К. С. Лисецький), статоворольових структур у
співзалежних чоловіків (А. В. Коцар), співзалежних родинних стосунків у
чоловіків (М. Є. Жидко) та ін.

Проте дотепер бракує теоретико-емпіричних студій гендерної
специфіки співзалежності. В даній роботі ми вивчаємо соціально-
психологічні характеристики співзалежної особистості у жіночому та
чоловічому гендері.

Таким чином, соціальна значущість і недостатня розробленість означеної проблеми зумовили вибір теми нашого дослідження «Соціально-психологічні ознаки співзалежної особистості: гендерний аспект».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (напрямок: «Особливості становлення групової ідентичності в освітніх та соціальних середовищах», державний реєстраційний номер 0109U 000110). Тема дисертації затверджена вченою радою Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (протокол № 2/9 від 29. 01. 2009 р.) і узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 29. 09. 2009 р.).

Мета дослідження: встановлення гендерних відмінностей у конфігураціях соціально-психологічних ознак співзалежних особистостей. Відповідно до мети дослідження визначено такі завдання:

1. Узагальнити основні психологічні уявлення про зміст поняття співзалежності; з'ясувати психологічні передумови виникнення та прояву співзалежності особистості; розкрити специфіку індивідуально- та соціально-психологічних ознак співзалежних особистостей.

2. Розробити модель зміни гендерної ідентичності співзалежної особистості.

3. Дослідити основні гендерні відмінності співзалежних особистостей.

4. Розробити, обґрунтувати та здійснити апробацію програми зі зниження співзалежності особистості.

Об'єкт дослідження: співзалежна особистість.

Предмет дослідження: соціально-психологічні ознаки співзалежної особистості в гендерному аспекті.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано такі методи:

– теоретичні: загальнонаукові методи аналізу, систематизації, узагальнення, моделювання – для узагальнення теоретичного матеріалу та створення моделі зміни гендерної ідентичності співзалежної особистості;

– емпіричні: спостереження, інтерв'ю та консультативна бесіда (на етапі експериментальної перевірки ефективності програми соціально-психологічного тренінгу – для виявлення мотивації участі в тренінгу), діагностичні методи анкетування і тестування (для вивчення соціально-психологічних особливостей рольового функціонування – тест-опитувальник функціональних его-станів Дж. Хей в адаптації В. Є. Гусаковського, тест-опитувальник рольової глибини та рольової гнучкості П. П. Горностая, авторський опитувальник рольової позиції «Драматичний трикутник»; з метою діагностики співзалежності – авторська модифікація та адаптація опитувальників співзалежності Дж. Уайнхолда, В. Д. Москаленко та Дж. Фішера; для аналізу гендерної ідентичності – тест С. Бем в адаптації Т. В. Говорун та Я. І. Моргуна; для вивчення особливостей почуття провини і агресивності – тест показників та форм агресії Баса-Дарки; для вивчення соціально-психологічних та індивідуально-психологічних особистісних рис – тест «Велика П'ятірка Р. Мак-Кре та П. Коста в адаптації А. Б. Хромова). Анкетування та тестування використовувалися як надійні та валідні джерела інформації про соціально-психологічні ознаки співзалежної особистості;

– математично-статистичні методи: статистичні критерії (для порівняння вибірок чоловіків та жінок, респондентів з високою та низькою співзалежністю), кореляційний аналіз (для визначення зв'язків між досліджуваними параметрами), факторний аналіз (для виявлення латентних особистісних факторів у вибірках чоловіків та жінок з високою та низькою співзалежністю).

Загальний обсяг вибірки дослідження – 371 особа віком від 17 до 70 років, з них 189 жінок (51 %) і 182 чоловіки (49 %).

Наукова новизна роботи полягає у тому, що:

– вперше *обґрунтовано* модель зміни гендерної ідентичності співзалежної особистості. Модель, побудована на основі припущення про взаємодію

ідентичності та ролі, описує суперечливу зміну гендерної ідентичності при співзалежності, пояснює механізм цієї зміни, заснований на необхідності поєднання протилежних за своїм змістом ролей та соціально-психологічних характеристик, розкриває причину поєднання цих характеристик;

– *уточнено* сутнісні характеристики співзалежності, ознакою якої є гендерний дисонанс, викликаний поєднанням конфліктуючих за суттю фемінінних та маскуліних характеристик у співзалежних особистостях (поєднання ролі Рятівника, почуття провини, тривожності з агресією, роздратуванням та підозрілістю);

– *виявлено* специфіку індивідуально-психологічних та соціально-психологічних показників співзалежності чоловічого та жіночого гендеру. Зокрема, маскулініми є рольова гнучкість, агресія, роздратування, підозрілість і фемінініми – рольова глибина, роль Рятівника, Дитини-Пристосованця, Турботливого Родителя, почуття провини, емоційна нестійкість;

– соціально-психологічні ознаки співзалежності у чоловіків та жінок *доповнено* характеристиками ролей з трикутника Карпмана, а саме: «виправдана агресія», негативізм, загострене почуття «справедливості» (роль Агресора), мотивованість морально схваленими вчинками стосовно інших людей, наполегливість в отриманні подяки (роль Рятівника), песимізм стосовно майбутнього, засмученість, низький самоконтроль, безпорадність (роль Жертви).

Практична значущість дослідження полягає у:

– розширенні методичного забезпечення психодіагностичної діяльності практичних психологів загальноосвітніх та спеціальних навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, соціальних служб (розроблено, валідизовано та стандартизовано 2 тести-опитувальники: опитувальник «Драматичний трикутник» для виявлення рольових позицій Жертви, Агресора, Рятівника та тест-опитувальник для діагностики рівня прояву співзалежності). Застосування методик полегшить процес вибору адекватних тактик соціально-психологічної роботи із співзалежними особистостями;

– верифікації авторської програми соціально-психологічного тренінгу зі зниження співзалежності як засобу психологічної корекції гендерної ідентичності та рольової взаємодії при співзалежності особистості. Результати роботи також можуть бути використані:

1) науковцями для пояснення розбіжності у проявах співзалежності між чоловіками та жінками на рівні гендерної ідентичності та гендерної ролі та прогнозування зміни гендерної ідентичності під впливом співзалежності на основі розробленої моделі;

2) у навчальному процесі у вищих навчальних закладах для розробки програм, орієнтованих на формування знань психологів, соціальних педагогів та соціальних робітників про специфіку вибору адекватних стратегій і тактик соціально-психологічної роботи з членами сімей залежних.

Результати дослідження впроваджено у роботу Луганського обласного наркологічного диспансеру (довідка № 358 від 15 березні 2011 року), Луганського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (довідка № 136 від 18 березня 2011 року), Луганського відділення Міжнародної благодійної організації «Реабілітаційний центр «Сходи» (довідка № 7/011 від 15 березня 2011 року), у роботу Центру інноваційних технологій Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 1/ 1191 від 13 квітня 2011 року), у роботу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 1/ 1398 від 28 березня 2012 року).

Надійність та достовірність отриманих результатів на теоретичному рівні забезпечуються використанням дедуктивного методу, що дало змогу поглянути на проблему співзалежності як на системне явище. На емпіричному рівні вірогідність отриманих результатів забезпечується використанням надійних та валідних методик діагностики. Статистична достовірність забезпечується репрезентативністю вибірки та використанням адекватних методів статистики. Надійність отриманих результатів підтверджується ефективністю соціально-психологічного тренінгу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідалися на III Міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти – 2012» (Київ, 2012 р.), на V Міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2010 р.), на Заочній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Актуальні дослідження в галузі психолого-соціальної роботи» (Санкт-Петербург, 2010 р.), на III Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Соціально-психологічні особливості професійної діяльності працівників соціальної сфери: подорож у просторі змін» (Мелітопіль, 2009 р.), на Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми малих груп» (Київ, 2011 р.), на I Всеукраїнському конгресі із соціальної психології «Соціально-психологічна наука третього тисячоліття: досвід, виклики, перспективи» (Київ, 2010 р.), на Всеукраїнській науковій конференції «Перші Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2010 р.), на Всеукраїнському фестивалі практичної психології та розвитку особистості «Життя як диво» (Луганськ, 2010 р.), на III Всеукраїнській конференції з практичної психології «Психологічний тренінг у комунікації, освіті та бізнесі» (Луганськ, 2010 р.), на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: теорія та практика» (Горлівка, 2010 р.), на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Нова ідеологія сім'ї та сімейних відносин» (Харків, 2009 р.), на Всеукраїнській конференції з практичної психології «Сучасні психотехнології в роботі психолога освітнього закладу: стан, проблеми, перспективи» (Луганськ, 2009 р.).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковані у 10 одноосібних наукових працях, у тому числі 7 статей – у фахових виданнях, включених до списку МОНмолодьспорту України.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, 3 розділів, висновків, 11 додатків (на 43 сторінках) та списку використаних джерел (233 найменування, з них 23 – іноземною мовою). Загальний обсяг

дисертації становить 218 сторінок, основна частина – 140 сторінок, робота містить 4 рисунки та 31 таблицю, що займають 14 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження та його методи; розкрито наукову новизну та практичну значущість, наведено дані про апробацію, структуру та обсяг роботи.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні засади дослідження соціально-психологічних ознак співзалежної особистості в гендерному аспекті» – проаналізовано основні соціально-психологічні підходи до розуміння сутності співзалежності, розглянуто співзалежність як соціально-психологічне явище. Визначено соціально-психологічні характеристики співзалежної особистості. Розкрито особливості співзалежності у чоловічому та жіночому гендері.

Співзалежність можна розглядати як особливості поведінки та адаптації (К. Уайтфілд, Г. Клауд, Е. Янг, В. С. Делева), порушення рольової системи особистості, емоційно-вольової та мотиваційної сфери (Т. Л. Чермак, Р. Сабі, М. Ю. Куниця, О. А. Ліщинська, А. В. Терентьева). Основними ознаками співзалежної особистості є порушення можливості відкрито проявляти почуття (С. В. Березін), труднощі у прийнятті себе і турботі про себе, тривожність, почуття провини, почуття безпорадності, гнівливості тощо (С. А. Гребенев, Г. В. Старшенбаум). Емоційна сфера співзалежних ригідна, розуміння емоцій порушене. У соціальних стосунках співзалежні особистості схильні до взаємодії в жорстких рамках, які можна звести до ролей драматичного трикутника: Жертва, Агресор, Рятівник (за С. Карпманом). Серед его-станів співзалежних особистостей переважають Родитель-Контролер та Турботливий Родитель, але не Дорослий (С. В. Березін, В. Д. Москаленко).

Вперше явище співзалежності було виявлене серед жінок, тому уявлення про співзалежність формувалося переважно під впливом досліджень на жіночих вибірках. Це може бути пов'язано з тим, що, як зазначають Т. В. Говорун і О. М. Кікінежди, у суспільстві, де заохочується статево типізована поведінка,

жінки більше схильні до стосунків підлеглості з чоловіками. У зв'язку з цим характеристика співзалежних частково наближена до характеристики фемінінної ролі. Водночас співзалежним особистостям властиві і маскулінні якості: дратівливість, агресивність, роль Родителя-Контролера.

Аналіз досліджень співзалежних чоловіків доводить, що у них посилюються фемінінні риси, такі як тривожність, почуття провини, покірливість (С. В. Березін, К. С. Лисецький, А. В. Коцар, М. Є. Жидко). Пояснення цим явищам можна знайти у взаємовпливі ідентичності та ролі. Життя із залежним потребує одночасно і фемінінних якостей (турботи, терпимості) і маскулінних (контроль, відповідальність). Стосунки із залежною особистістю поступово змінюють ідентичність людей, що перебувають з ними у постійному контакті, чоловіки частково набувають необхідних для таких стосунків фемінінних якостей, а жінки – маскулінних.

У зв'язку з цим, ми визначаємо співзалежність як соціально-психологічну характеристику особистості, яка полягає в деформації та звуженні рольового репертуару, вираженій емоційній нестійкості, одночасному поєднанні у гендерній ідентичності фемінінних та маскулінних ознак, які конфліктують за суттю.

У другому розділі – «Емпіричне дослідження соціально-психологічних ознак співзалежності в гендерному аспекті» – запропоновано модель зміни гендерної ідентичності співзалежної особистості, викладено процедуру організації констатувального етапу дослідження, обґрунтовано комплекс застосованих методів, наведено та проінтерпретовано результати дослідження. Описано процедуру створення авторських опитувальників. Проаналізовано соціально-психологічні характеристики співзалежної особистості в жіночому та чоловічому гендері. Визначено психологічний зміст співзалежності у чоловіків та жінок з урахуванням гендерних особливостей і рівня співзалежності.

Аналіз досліджень соціально-психологічних особливостей співзалежних особистостей та особливостей їх стосунків дає підстави припустити, що під впливом співзалежних стосунків, незалежно від статі, настає дисонанс гендерної ідентичності за рахунок одночасного підвищення

фемінінних та маскулінних якостей. Якщо узагальнити характеристики співзалежних особистостей, то стає зрозумілим, що у них посилені як типово фемінінні якості – тривожність, почуття провини, так і типово маскулінні – агресивність, підозрілість, роздратованість. Причиною цього є необхідність мати жіночий характер і чоловічу поведінку у житті із залежним. Але, у випадку співзалежності, поєднання жіночого характеру та чоловічої поведінки не є ознакою андрогінності, бо андрогінність – це гармонійне поєднання маскулінності та фемінінності, яке сприяє успішній діяльності особистості завдяки гнучкості у поведінці та самоефективності.

Для перевірки цих припущень було проведено констатувальне дослідження. Обсяг вибірки констатувального дослідження – 371 особа, що забезпечує точність не менш ніж 90% і похибку $\pm 5\%$. У дослідженні брали участь респонденти від 17 до 70 років. З них жінок 51% (189), чоловіків 49% (182).

Соціально-психологічними ознаками співзалежної особистості у чоловіків і у жінок є роль Жертви, Турботливого Родителя, рольова глибина, схильність до фізичної агресії, а індивідуально-психологічними – дратівливість, відчуття провини, емоційна нестійкість.

Було виявлено, що фізична агресія, дратівливість і підозрілість у співзалежних жінок вищі, ніж у жінок без співзалежності. Ці якості, за даними нашого дослідження, є маскулінними. У співзалежних чоловіків порівняно з неспівзалежними відбувається одночасне посилення типово маскулінних ознак (схильність до фізичної агресії, підозрілість, роль Агресора), а також підвищення типово фемінінних, таких як почуття провини, емоційна нестійкість, підвищення ймовірності ролей Дитини-Пристосованця та Турботливого Родителя.

Відмінності співзалежних чоловіків від співзалежних жінок за рівнями досліджуваних показників відповідають виявленим у дослідженні загальним гендерним розбіжностям. Але найважливіші відмінності можна побачити не в рівнях показників, а в їх кореляціях (табл. 1).

Згідно з отриманими даними, у співзалежних чоловіків із підвищенням співзалежності посилюється частка маскулінних рис (ролі Агресора і Родителя-Контролера, домінування, відповідальність), але при цьому так само зростають фемінінні риси (тривожність і роль Турботливого Родителя). Якщо співзалежні стосунки продовжують тиснути на жінку і співзалежність жінки продовжує посилюватися, то її гендерна ідентичність майже не змінюється, але значно посилюються характеристики, що корелюють з маскулінністю (дратівливість, схильність до фізичної агресії, роль Родителя-Контролера), а також з фемінінністю (емоційна лабільність, експресивність, роль Вільної Дитини).

Таблиця 1

Кореляції співзалежності у вибірках чоловіків та жінок з високим рівнем співзалежності

Стать	Маскулінні якості	Коефіцієнт кореляції	Значущість (p)	Фемінінні якості	Коефіцієнт кореляції	Значущість (p)
Чоловіки	Роль Агресора	0,3	<0,05	Тривожність	0,28	<0,05
	Домінування	0,3	<0,05	Турботливий Родитель	0,31	<0,05
	Відповідальність	0,35	<0,01			
	Родитель-Контролер	0,33	<0,01			
Жінки	Фізична агресія	0,26	<0,05	Емоційна лабільність	0,36	<0,01
	Роздратування	0,47	<0,01	Експресивність	0,31	<0,05
	Цікавість	0,34	<0,01	Вільна Дитина	0,38	<0,01
	Родитель-Контролер	0,28	<0,05			

Таким чином, розбіжності між досліджуваними характеристиками співзалежних та неспівзалежних чоловіків та жінок, а також між досліджуваними характеристиками співзалежних чоловіків та жінок свідчать про якісні зміни в гендерній ідентичності співзалежних, які можна позначити як гендерний дисонанс, за якого співзалежна особистість має опанувати ролі та якості, котрі поєднують, з одного боку домінування, контроль, силу та, з другого боку, підкорення, опіку, емоційну лабільність.

У третьому розділі – «Експериментальна перевірка ефективності програми соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на зниження співзалежності» – обґрунтовано методи експериментальної перевірки програми дослідження. Розкрито зміст програми соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на зниження співзалежності за рахунок корекції гендерної ідентичності та рольової взаємодії. Подано результати апробації програми та інтерпретацію отриманих даних.

Соціально-психологічна тренінгова програма включає три блоки: 1) робота з емоційними станами співзалежних особистостей; 2) робота з рольовим репертуаром співзалежних особистостей; 3) робота з гендерною ідентичністю.

Методичним інструментарієм тренінгу зі зниження співзалежності обрано базові методи соціально-психологічного тренінгу (релаксаційні вправи, групова дискусія, рольова гра), психодраматичні техніки.

Основний контингент тренінгової групи становили батьки та рідні брати і сестри залежних, які вперше звернулися до центру реабілітації наркозалежних (24 особи, з них 14 жінок і 10 чоловіків від 27 до 48 років, рівень співзалежності – високий). Контрольну групу утворили респонденти, які не побажали брати участь у тренінгу. На початковому етапі контрольна та експериментальна групи не розрізнялися за статевим та віковим складом та за основними показниками дослідження.

Тренінг значною мірою вплинув на зниження рівня співзалежності. До початку цього етапу у чоловіків середнє значення показника співзалежності – 62,93, після – 40,74 ($p \leq 0,001$), у жінок – з 63,37 до 37,51 Т-балів ($p \leq 0,001$).

Психологічні зміни у чоловіків та жінок після проведення тренінгових занять виявилися дещо різними. У чоловіків зменшилася ймовірність інтеракції в ролі Жертви, але не змінився діапазон функціональних ролей, при цьому глибина переживання ролі знизилася, значущо знизилася: почуття провини, підозрілість, почуття образи, дратівливість. Чоловіки стали менш депресивними.

У жінок знизилася ймовірність інтеракції в ролі Жертви і Рятівника, Дитини-Пристосованця та підвищилася ймовірність функціонування в ролі Родителя-

Контролера. Жінки стали менше погоджуватися з іншими, пристосовуватися до обставин, їм вдалося послабити взаємодію у драматичному трикутнику. При цьому рольова гнучкість їх підвищилася, а значущо зменшилися: почуття образи, підозрілість, почуття провини, емоційна нестійкість. У результаті тренінгу у них також підвищилися показники експресивності поведінки ($p \leq 0,05$) та цікавості (зацікавленість у новому, незвичному) ($p \leq 0,05$).

Таким чином, проведений соціально-психологічний тренінг позитивно вплинув на особливості рольового функціонування та емоційні стани співзалежних особистостей. Ознаки гендерного дисонансу у співзалежних особистостей стали менш вираженими.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено новий підхід до дослідження соціально-психологічних ознак співзалежної особистості, розкрито механізм суперечливої зміни гендерної ідентичності співзалежної особистості, який полягає у одночасному підвищенні конфліктуючих за суттю фемінінних та маскулінних ознак.

На основі узагальнення результатів теоретичного аналізу та емпіричного дослідження зроблено такі **висновки**:

1. Співзалежність є соціально-психологічною характеристикою особистості, яка полягає в деформації та звуженні рольового репертуару, вираженій емоційній нестійкості, одночасному поєднанні у гендерній ідентичності конфліктуючих за суттю фемінінних та маскулінних ознак. Ймовірності виникнення співзалежності сприяє наявність залежного суб'єкта в контексті життя індивіда.

Соціально-психологічними ознаками співзалежності є порушення можливості відкрито виявляти почуття, гнівливність (дратівливність). До основних соціально-психологічних ознак співзалежності відносяться характеристики ролей із драматичного трикутника Карпмана, а саме: «виправдана агресія», негативізм, загострене почуття «справедливості» (роль Агресора), мотивованість морально схваленими вчинками стосовно інших

людей, наполегливість в отриманні подяки (роль Рятівника), песимізм стосовно майбутнього, засмученість, низький самоконтроль, безпорадність (роль Жертви). Серед его-станів співзалежних переважають Родитель-Контролер та Турботливий Родитель, але не Дорослий.

Індивідуально-психологічними ознаками співзалежності є труднощі у прийнятті себе і турботі про себе, тривожність, почуття провини та безпорадності. Емоційна сфера співзалежних ригідна, розуміння емоцій порушене.

2. Модель зміни гендерної ідентичності співзалежної особистості побудовано на основі припущення про взаємовплив ідентичності та ролі. У дорослому віці роль є проявом ідентичності, а ідентичність може змінюватися під впливом соціально-психологічних факторів. Життя із залежним потребує одночасно і фемінінних якостей (турбота, терпимість), і маскулінних (контроль, відповідальність). Необхідність дотримання вимог ролі у стосунках із залежним призводить до зміни гендерної ідентичності, при продовженні стосунків змінена гендерна ідентичність породжує необхідні для цієї взаємодії ролі.

У співзалежних особистостей посилюються фемінінні риси (схильність до ролей Дитини-Пристосованця та Турботливого Родителя, рольова глибина, почуття провини, емоційна нестійкість, схильність до самокритики). Водночас у них спостерігаються маскулінні характеристики (схильність до ролі Агресора, фізична агресія, підозрілість, роздратованість). Необхідність виявляти фемінінне ставлення і маскулінну поведінку стосовно залежного призводить до виникнення гендерного дисонансу, коли одночасно посилюються конфліктуючі за суттю маскулінні й фемінінні якості співзалежних чоловіків та жінок.

3. Чоловіки й жінки однаково схильні до співзалежності, але мають різні її прояви. Фемінінними ознаками співзалежності у чоловіків є: інфантильність, міфологізація любові, імпульсивність, тривожність. Маскулінні ознаки співзалежних чоловіків – це схильність до агресії та роль Агресора у спілкуванні. Фемінінними ознаками співзалежності у жінок є: ролі Рятівника та Вільної

Дитини, емоційна лабільність. Специфічними маскулінними ознаками співзалежності у жінок є роль Агресора, роль Родителя-Контролера, рольова гнучкість та цікавість, які, згідно нашого дослідження, є маскулінними якостями. Перелічені якості у співзалежних особистостей проявляються одночасно.

4. Застосування соціально-психологічної тренінгової програми сприяло: зниженню почуття образи, підозрливості, дратівливості, підвищенню емоційної стійкості, експресивності, що допомогло співзалежним вийти з ролей Жертви та Рятівника, значно знизити рівень співзалежності. У чоловіків знизилася почуття провини, образи, підозрливості, дратівливості, депресивності. У жінок зміни більш масштабні: знижується вірогідність ролей Дитини-Пристосованця, Родителя-Контролера, підвищується рольова гнучкість. В цілому описані зміни можуть бути пояснені розробленою у даній роботі моделлю. Тож модель можна вважати верифікованою як за даними констатувального етапу дослідження, так і за даними етапу перевірки ефективності авторської програми соціально-психологічного тренінгу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ніконова О. Ю. Гендерна роль та гендерна ідентичність при співзалежності / О. Ю. Ніконова // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – Т. XII, част. 1. – К., 2010. – 696 с. – С. 424–434.
2. Ніконова О. Ю. Порівняльна характеристика корелятивів співзалежності у чоловіків і жінок / О. Ю. Ніконова // Вісник Чернігів. нац. пед. ун-ту. – Т. 2. – Вип. 82 / Чернігів. нац. пед. ун-т імені Т. Г. Шевченка; гол. ред. М. О. Носко – Чернігів: ЧДПУ, 2010. – 320 с. – С. 81–86. – (Серія: Психологічні науки).

3. Ніконова О. Ю. Співзалежність як проблема системи соціально-психологічної допомоги: дефініція, сутність, причини / О. Ю. Ніконова // Психологічні перспективи. – Спец. вип. – 2009. – 198 с. – С. 62–76.
4. Ніконова О. Ю. Гендерні відмінності при співзалежності / О. Ю. Ніконова // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [редакційна рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К.: Міленіум, 2011. – Вип. 27 (30). – 364 с. – С. 318–328.
5. Ніконова О. Ю. Діагностика співзалежності у роботі психолога-практика / О. Ю. Ніконова // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. – Х.: ХНПУ, 2011. – Вип. 38. – 235 с. – С. 73–84.
6. Ніконова О. Ю. Експрес-метод діагностики співзалежності / О. Ю. Ніконова // Практ. психологія та соціальна робота. – 2011. – № 1. – С. 10–22.
7. Ніконова О. Ю. Розробка та стандартизація тесту «Драматичний трикутник» / О. Ю. Ніконова // Практ. психологія та соціальна робота. – 2011. – № 7. – С. 39–44.

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

8. Ніконова О. Ю. Порівняльна структура особистісних рис у жінок із високим та низьким рівнем співзалежності / О. Ю. Ніконова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Наук.-теор. зб. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – Вип. 19. – 473 с. – С. 318–323.
9. Ніконова Е. Ю. Опыт тренинговой работы с созависимыми личностями / Е. Ю. Ніконова // Актуальные исследования в области психолого-социальной работы: материалы заочной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. — Спб.: СПбГИПСР, 2010. – 174 с. – С. 101–106.
10. Ніконова О. Ю. Зміна гендерної ідентичності співзалежних членів сім'ї / О. Ю. Ніконова // Нова ідеологія сім'ї та сімейних відносин: прогр. та

матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 26 листоп. 2009 р. / [М-во освіти і науки України, упр. у справах сім'ї та молоді Харк. облдержадмін., Нар. укр. акад. та ін.]; редкол.: В. І. Астахова (відп. ред.) та ін. – Х. : Вид-во НУА, 2009. – 128 с. – С. 92–96.

АНОТАЦІЇ

Ніконова О. Ю. Соціально-психологічні ознаки співзалежної особистості: гендерний аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ, 2012.

Дисертацію присвячено дослідженню соціально-психологічних ознак співзалежної особистості в гендерному аспекті. У роботі представлений аналіз науково-теоретичних концепцій та підходів до вивчення проблеми співзалежності у зарубіжній та вітчизняній психології, визначені та уточнені соціально-психологічні характеристики співзалежної особистості у чоловічому та жіночому гендері. Змістові характеристики соціально-психологічних ознак співзалежності у чоловіків та жінок доповнено характеристиками ролей з трикутника Карпмана (Рятівник, Жертва, Агресор). Побудовано модель зміни гендерної ідентичності, яка описує й пояснює механізм суперечливої зміни гендерної ідентичності при співзалежності, заснований на необхідності поєднання протилежних за своїм змістом ролей та соціально-психологічних характеристик.

В авторській програмі соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на зниження співзалежності, верифіковано модель зміни гендерної ідентичності. На основі кількісного та якісного аналізу результатів емпіричної перевірки доводиться ефективність даної програми як чинника гармонізації емоційного стану та нормалізації рольового функціонування співзалежних особистостей.

Ключові слова: співзалежність, гендерна ідентичність, маскуліність, фемініність, ролі, Драматичний Трикутник, соціально-психологічні ознаки.

Ніконова Е. Ю. Социально-психологические признаки созависимой личности : гендерный аспект. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 - социальная психология; психология социальной работы. - Институт социальной и политической психологии НАПН Украины, Киев, 2012.

Диссертация посвящена исследованию социально-психологических характеристик созависимой личности в гендерном аспекте. В работе представлен анализ научно-теоретических концепций и подходов к изучению проблемы созависимости в зарубежной и отечественной психологии, определены и уточнены социально-психологические характеристики созависимой личности в мужском и женском гендере. Содержательные характеристики социально-психологических признаков созависимости у мужчин и женщин дополнены характеристиками ролей из треугольника Карпмана (Спасатель, Жертва, Агрессор). Построена модель изменения гендерной идентичности, которая описывает и объясняет механизм противоречивого изменения гендерной идентичности при созависимости, основанный на необходимости сочетания противоположных по своему содержанию ролей и социально-психологических характеристик.

Выявлено, что у созависимых мужчин и женщин возникает диссонанс гендерной идентичности, который заключается в одновременном повышении содержательно противоречащих друг другу маскулинных и фемининных черт. Установлено, что многие типично фемининные показатели выше у женщин с высокой созависимостью, в частности роли Спасателя, Адаптивного Ребенка и Заботливого Родителя, ролевая глубина, чувство вины и эмоциональная неустойчивость. Также созависимым женщинам присущи и маскулинные качества: физическая агрессия, раздражительность и подозрительность. Выявлено, что роль Спасателя у созависимых женщин играет роль механизма совладания с

раздражительностью, кроме того с усилением созависимости раздражительность только усиливается. Если женщина продолжает созависимые отношения, то у нее одновременно повышаются раздражительность и роль Контролирующего Родителя (маскулинные характеристики), обидчивость и эмоциональная лабильность (фемининные характеристики).

Установлено что у созависимых мужчин происходит одновременное усиление как типично маскулинных черт, таких как склонность к физической агрессии, подозрительность, повышение вероятности роли Агрессора, так и типично фемининных черт, таких как чувство вины, эмоциональная неустойчивость, повышение вероятностей ролей Адаптивного Ребенка и Заботливого Родителя. Исследование выявило, что роль Жертвы является дезорганизующей для созависимых мужчин, так как исключает как роль Адаптивного Ребенка, так и роль Заботливого Родителя. Роль Заботливого Родителя у созависимых мужчин исключает искренность, им свойственно «пристальное доверие», в этой роли у них повышается беспокойство, а эмоциональная устойчивость в целом снижается. У созависимых мужчин с повышением созависимости усиливается вероятность ролей Агрессора и Контролирующего Родителя, повышается уровень доминирования, самоконтроля, ответственности, но при этом у них также повышаются тревожность и вероятность роли Заботливого Родителя.

В авторской программе социально-психологического тренинга, направленного на снижение созависимости у мужчин и женщин, верифицирована модель изменения гендерной идентичности. На основании количественного и качественного анализа результатов эмпирического исследования обоснована эффективность данной программы как фактора гармонизации эмоционального состояния и нормализации ролевого функционирования созависимых личностей.

Социально-психологическая тренинговая программа включает три блока: 1) работа с эмоциональными состояниями созависимых личностей, 2) работа с ролевым репертуаром созависимых личностей, 3) работа с гендерной идентичностью.

Применение тренинговой программы способствовало: снижению чувства обиды, подозрительности, раздражительности, повышению эмоциональной устойчивости, экспрессивности, что помогло созависимым выйти из ролей Жертвы и Спасателя, значительно снизило уровень созависимости. У мужчин снизились чувство вины, обиды, подозрительности, раздражительность, депрессивность. У женщин изменения очень похожи, но более масштабны: снижается вероятность ролей Адаптивного Ребенка, Контролирующего Родителя, повышается ролевая гибкость. В целом описанные изменения могут быть объяснены предложенной моделью изменения гендерной идентичности созависимой личности.

Ключевые слова: созависимость, гендерная идентичность, маскулинность, фемининность, роли, Драматический треугольник, социально-психологические признаки.

Nikonova O. Social and psychological symptoms of codependency: gender aspect. - A Manuscript.

Dissertation for Candidate Degree in Psychological Sciences in speciality 19.00.05 – social psychology; psychology of the social work. – Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2012.

The thesis is devoted to the study of social and psychological characteristics of codependency in aspects of sex and gender. The analysis of the scientific-theoretical works and approaches to the research of the codependency in the foreign and native psychological studies are given in the following work, social and psychological characteristics of codependent personality regarding male and female gender are defined and specified. The content characteristics of social-psychological features of codependency are complemented with direct substitutes of the Karpman Drama Triangle (Rescuer, Victim and Prosecutor). The model of the change of gender identity, which describes and explains its mechanisms, founded on the necessity of the coherence of the opposite roles and social-psychological characteristics, is built.

In the authoring programme of the social-psychological training, which aims to the overcoming of codependency, the model of gender identity change is verified. The

effectiveness of the following programme, as a factor of harmonization of the emotional state and normalization of the role functioning in the codependent personalities on the basis of the quantity and quality analysis of the empirical verification, is proved.

Key words: codependence, gender identity, masculinity, femininity, roles, Drama Triangle, social and psychological features.

Підписано до друку 18.04.2012 р. Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9
Тираж 100 пр. Зам. № 04/04
Надруковано в ПП Носкова М. А.
04655, м. Київ, вул. Межигірська, 82-А
тел. 587-53-81, 425-11-63
